

Kodenavnet var «Operas» sto bak var forberedt på sivile nordmenn for å g

Det var uten sidestykke den mest makabre militæroperasjonen under den Kalde Krigen.

Journalist
OLA SOLVANG
ola.solvang
@nordlys.no

7826 døde russere ble spadd opp av jorda på nordnorske kirkegårder. Noen ganger midt på natten. De halv-råttne kroppene ble stuet i sekker. I dypeste hemmelighet ble likrestene fraktet bort.

– En regelrett gravskjending, sier Oddmund Henriksen fra Nordreisa. – Folk var sinte og opprørte over at kirkegården vår ble vandalisert. Russerne hadde jaget tyskerne på flukt. Vi følte en taknemlighet over det de hadde ofret. Nå skulle de døde soldatene brytes opp av jorda der de hadde fått sitt siste hvilested.

En endelig løsning

Noen måneder før graverne kom til Nordreisa, i juni 1951, hadde norske myndigheter bestemt seg for en gang for alle å løse floken rundt de russiske gravstedene i nord. Man mente at sovjetisk etterretning brukte gravplassene som påskudd til å reise rundt for å samle inn militær informasjon og holde kontakt med lokale kommunister, og informanter.

Bakteppet er et tid fyllt av motsetninger og mistenksomhet. I 1949 velger Norge side i stormaktskonfrontasjonen, og blir medlem av Nato. Klimætt mellom Norge og naboen i øst er på et lavmål. Svalbardsaken utløser flere noteutvekslinger mellom de to landene.

På Sovjetisk side er man bekymret for at Nato-medlemsskapet skal åpne for amerikanske militærbaser i Nord-Norge. Ute i verden er Korea-krigen i full gang. Mange mener det bare er et tids-spørsmål før den Kalde Krigen blir het.

Sovjetunionens behov for oppdatert informasjon om situasjonen på bakken i nord er stor. Under bakken, i det samme området, ligger det flere tusen døde sovjetborgere. Noen er gravlagt på ordinære kirkegårder, noen på militærkirkegårder, andre er rett og slett spadd ned i myrer og veggrøfter etter nakkeskudd fra brutale tyske fangevogtere.

Nå kan de døde soldatene på ny tjene fedrelandet, som påskudd for å gi Sovjetiske offiserer fritt leide til følgende objekter som Forsvaret vil skjermes.

Mandag 23. august 1948 kommer den sovjetiske marineattachéen Kommandørkaptein A. Sokolov, sammen med assisterende militærattaché,

oberstløytnant Prochorov, på uanmeldt besøk til Tromsø for å inspisere Russiske krigsgraver. Prochorov reiser umiddelbart videre til Finnmark, mens Sokolov melder seg med et ønske om å inspisere gravene i Troms.

Fotfulgte marineattaché

Det er neppe tilfeldig at det akkurat denne uka pågår en større militærøvelse.

Forsvaret vil ikke slippe russeren løs i øvingsområdet i Indre Troms, og holder den ilsinte marineattachéen igjen i Tromsø helt til fredag formiddag. I byen blir Sokolov fotfulgt, og etterretningsrapporten forteller i detalj om hvem han har møtt og snakket med i byen.

Krigshelten Ole Sneffjellå, som nå er løytnant i etterretningsstaben i Sjøforsvarskommando Nord-Norge, blir i hui og hast dirigert til Kirkenes for å følge Prochororov.

Den senere landskjente etterretningsoffiseren, og avisredaktøren, Christian Christensen, får oppdraget med å møte Sokolov, og deretter følge han på reisen gjennom Troms.

Ved 13-tida fredag 27. august går de om bord i motortorpedobåten KNM *Hauk*, og setter kursen nordover, og inn Lyngenfjorden. Første stopp er Kvesmenes og Hatteng der 333 russiske krigsfanger har fått et foreløpig siste hvilested.

Sokolov står på dekk og speider under store deler av turen inn Lyngenfjorden. Kaptein Christensen bruker enhver anledning til å kikke russeren i kortene: «Kommandørkapteinen hadde med seg tre brev - konvolutterne påskrevet med blokkskrift (feminin håndskrift) Jeg så to av disse konvolutter, nemlig til Eivind PEDERSEN, Skibotn, og NILS LIABAKKEN, Nordkjotsbotn.»

Delte ut penger

Etterretningsoffiser Christensen kunne også gi en detaljert beskrivelse av Sokolovs utrustning: «En russisk norsk-russisk ordbok - trykt i 16000 eksemplarer. Et fotografiapparat LEICA - med hvilket han tok 22 fotografier av gravstøtter. 6 bilder var tatt i Tromsø.» heter det i Christensens melding til Forsvarsledelsen i Nord-Norge.

I følge den hemmeligstemplede rapporten ga Sokolov flere ganger uttrykk for at han var svært misfornøyd med vedlikeholdet av de russiske gravstedene han inspiserte.

På Kvesmenes, i Skibotn, Bardufoss og på Setermoen delte den russiske marineattachéen rundhåndet ut penger til folk som påtok seg å ha oppsyn med gravplassene. Summen varierte mellom 300 og 500 kroner.

Møtte kommunister

Sokolov var imidlertid ikke bare opp-tatt av gravmonumenter. I samtalen med den norske etterretningsoffiseren snakket han blant annet om det nor-

ske natomedlemsskapet, og ga uttrykk for at han var overbevist om at Norge ville tilby amerikanerne og britene baser på norsk jord.

Det var trolig dette høyst uanmeldte besøket, på sensommeren i 1948,

«Operasjon Asfalt», og de som skyte med skarpt mot å gjennomføre planen

ERSKLUSIVT

for Nordlys-abonnenter og *100Days*

«I Harstad og Tromsø oppsøkte de to herrer prominente kommunister. Det anses helt sikkert at viktige meddelelser, som skulle bringes videre til samtlige kommunister i Nord-Norge ble overbragt. Kommunistmøter blev tillyst i Harstad og Tromsø umiddelbart etter kontakten, og noen dager senere i landdistriktene.», skriver Thoresen. Han konkluderer:

«De russiske krigsgraver ligger allt for strategisk viktig til. De bør flyttes sammen og til ett centralt, nøytralt sted.» Det skulle ennå gå to år, men det var nettopp det som til slutt ble utfallet.

Planla lynaksjon

Fem departementer var involvert i arbeidet med den strengt hemmelige planen om lynaksjonen mot de drøyt 100 gravstedene i landsdelen. Det måtte skje fort, og i største hemmelighet for å unngå trøbbel med Sovjetunionen og den nordnorske befolkningen. Man antok at folk ville protestere heftig mot det makabre prosjektet. Dersom jobben kunne avsluttes før potensielle kritikere fikk summet seg, ville det være sent å gjøre noe.

Regjeringen ga sin tilslutning til planen i juni 1951, og det var Forsvarsdepartementet, under oppsyn av Utenriksdepartementet, som skulle effektivisere Gerhardsen-regjeringens ordre.

Utover sommeren ble de siste forberedelsene gjort, og de første hemmelige oppgravningene gjennomført i august.

Da operasjonsordren gikk ut sommeren 1951 visste man ennå ikke hva som skulle bli det endelige hvilestedet for likene som skulle graves opp. I et brev fra Forsvarsdepartementet til Sentralkontoret for krigsgraver skriver statssekretær Kornel Halsne at det trolig blir et sted i Hemnes-Vefsn området.

Etter hvert blir Tjøtta utpekt. En smal fjordbredde fra Petter Dass-kirka på Alstahaug finner man ei høvelig havvendt slette. Den var øde, useutral, og helt i tråd med den anbefalingen stabs sjef Thoresen i Sjøforsvarskommando Nord-Norge hadde gitt i 1948.

Likene hopet seg opp

Planen gikk ut på at en del av de nær 8000 likene skulle mellomlagres i påvente av transporten sørover. Det er rett og slett umulig å tømme gravstedene løpende mens liktransporten er underveis.

16. juli ble det inngått avtale med Vesteraalens dampskipsselskap om å stille 2 fartøyer til disposisjon, Raft-sund og Tanahorn. Selskapet blir instruert om at man for enhver pris må unngå hendelser som kan påkalle ønsket offentlig oppmerksomhet under den svært sensitive transporten.

MAKABERT OPPDRAG:

Høsten 1945 ble flere døde russere gravd opp i Saltådal og samlet på en felles gravplass på Hestbrinken og i Botn. Bildet er fra dette arbeidet. 6 år senere ble de på nytt spadd opp, og flyttet som ledd i den hemmelige Operasjon Asfalt.

NORDLANDSMUSEETS FOTOARKIV

som utløste den store planen om å grave opp likene. Dagen etter at stabs sjefen ved Sjøforsvarskommando Nord-Norge hadde lest kaptein Christensens rapport sendte han et notat til Forsvarsdepartementet der han ut-

trykte sterk bekymring over konsekvensene dersom russerne fikk fortsette å dra rundt på slike uanmeldte besøk. Orlogskaptein Oscar Thoresen karakteriserte russernes siste lynvisitt som et rent etterretningsoppdrag. I

brevet, stemplet «Strengt Hemmelig», skriver stabs sjefen at de to blant annet hadde vist spesiell interesse for Lyngelinja, og norske holdninger til det å kunne forsvare Finnmark mot et angrep fra øst.

ene.

går forbi, og mange av de som har gått søndagsturen her har stuset over søylene, og ikke minst over hvorfor sletta midt inne i skogen er snauhugget.

Men det er ingen som har hugget. På den ukjente kirkegården på Gorosomoen i Nordreisa vokser det bare ingen trær.

En sen oktober natt i 1951 ble de siste likene av døde russiske krigsfanger spadd opp fra jorda her. Arbeidet pågikk i lyset fra parfinlamper. Graverne grov på spreng for å avslutte den makabre jobben de hadde måttet avbryte da en mobb med sinte Reissaværinger hadde troppet opp, og forlangt stans i arbeidet. En av de som stilte opp i demonstrasjonstoget, var Oddmund Henriksen.

Han var 12 år da krigen sluttet, og

hadde vært øyenvitne til den tyske brutaliteten mot de russiske fangene.

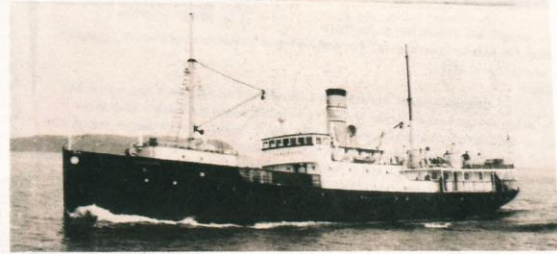
Skjøt og mishandlet

- Det var fryktelig å se hvordan ble behandlet, og det gjorde et dypt inntrykk på meg, og mange andre i Nordreisa.

- En formiddag drepte de en russer rett foran øynene på oss. Vi lekte nede i fjæra i Sørkjosen da det plutselig ble bråk oppe ved et av sjøhusene som tjente som forlegning for tyskerne. Russefangene ble brukt til å gjøre rent.

Denne dagen var det en av fangene som ble fristet av ei flaske vin han fant inne i bua. Han ble oppdaget.

Vakten ga han beskjed om å gå oppover, mot stedet der det i dag ligger en

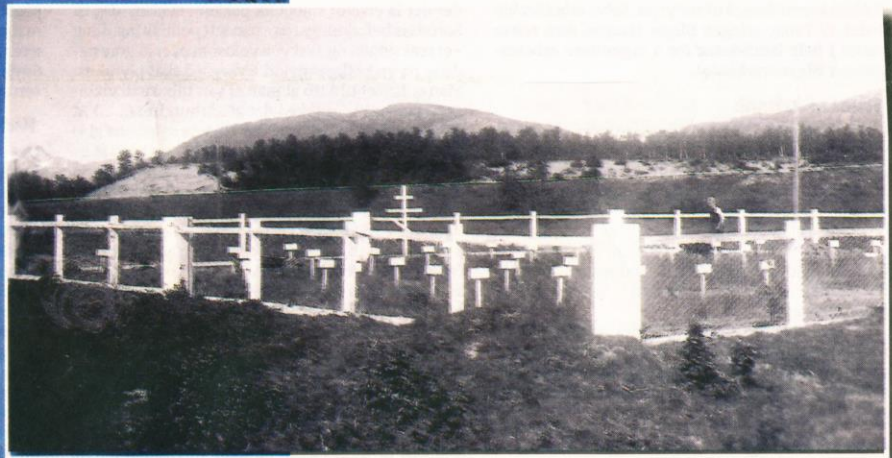
LIK I LASTEN: D/S Tanahorn ble et flytende likhus, og forholdne om bord ble verre for hvert stoppested, der skipet lastet nye likhauger. I loggen omtaler kapteinen konsekvent de døde fangene som «saker og ting».

FOTO: GJENREISNINGSMUSEET

VOKSER INGENTING: Det er tett skog rundt den glemte gravplassen på Gorosomoen i Nordreisa. Selve gravstedet er ei åpen slette. Her vokser det ingenting.

FOTO: OLA SOLVANG

VELSTELTE GRAVER: Innbyggerne i Nordreisa bygget gjerde rundt gravplassen, stelte og plantet for å ære og vise respekt for de døde soldatene. Dette bildet er tatt i forbindelse med en dugnad på krigskirkegården.

BILDET ER UTLÅNT AV INGRID HAGAN.

FOTO: OLA SOLVANG.

jokerbutikk. Da han var kommet 10-12 meter unna skjøt vakta han i ryggen. Fangen falt om, men var fortsatt i live, og prøvde å reise seg. Da skjøt tyskeren en lang serie skudd med maskinpistolen. Liket ble liggende i flere timer før noen laget ei bære og fraktet han bort.

Noen dager senere så vi en annen fange bli skutt vede på Høegh-kaia. Den utsultede frusseren tok noen biter fiskelever og stakk i lomma. Han ble oppdaget og skutt på stedet.

- Vi ungene syntes veldig synd på de russiske krigsfangene, og stakk til dem mat når vi kunne. Jeg husker vi tigde penger hjemme, og kjøpte fiskemel som vi pakket i papirposer. Når vi syklet forbi rekker av fanger som marsjerte, lot vi posene falle ned på veien slik at de kunne få tak i dem.

Stelte kirkegården

- Vi fikk et veldig spesielt forhold til dem. Da vi kom tilbake etter tvangsevakueringa var det en unison oppfatning i bygda at vi måtte ta vare på gravplassen. Det var folk av alle politiske avskygninger som sluttet opp om prosjektet.

Gjerdet ble bygget på dugnad, og vi kjørte på jord og plantet. Eyolf Hagan, som var veldig flink med hendene, sørget for å male navn på de hvite gravmerkene. Det ble virkelig en pen og velstelt kirkegård. Dette handlet om anstendighet og respekt for de døde, og hadde ikke noe med politikk å gjøre.

- Desto større var fortvilelsen og sinnet da noen plutselig dukket opp med spader, forteller Oddmund Henriksen.

